

**ПОШИРЕННЯ ОРЯБКА (*TETRASTES BONASIA* L.) В УКРАЇНСЬКОМУ
РОЗТОЧЧІ НАПРИКІНЦІ ХХ ТА В ХХІ СТОЛІТТЯХ**

С. Стельмах

*Яворівський національний природний парк
вул. Зелена, 23, смт Івано-Франкове,
Яворівський р-н, Львівська обл. 81070, Україна
e-mail: stelsm68@gmail.com*

Матеріали щодо поширення орябка в межах української частини Розточчя зібрано у період з 1985 по 2021 рр. (36 років). У роботі представлено результати власних польових досліджень, а також матеріали спостережень працівників мисливських і лісових господарств досліджуваного природного регіону. В основному застосовували маршрутний метод обліку та маршрутний стрічковий метод із використанням вабика. Проводили реєстрацію слідів життєдіяльності орябків на снігу. Здійснювали опис основних біотопів виду. Основну увагу звертали на структуру насаджень: деревостан, підріст і підлісок, а також тип лісорослинних умов. Ще у другій половині 1980-х років минулого століття *T. bonasia* на Розточчі був достатньо поширеним, хоча і нечисленним видом. Орябки регулярно траплялися навіть в околицях м. Новояворівськ, мешкали в лісових масивах ліворуч автодороги Львів-Краковець, на відрізьку між смт Івано-Франкове та м. Новояворівськ. Найбільш розповсюдженим і численним цей вид був на території Яворівського військового полігону (Старицьке і Магерівське військові лісництва). Орябків регулярно реєстрували в окремих урочищах Шклівського та Немирівського лісництв Рава-Руського держлісгоспу. Рідше цей птах траплявся у Страдцівському навчально-виробничому лісокомбінаті та природному заповіднику «Розточчя». Упродовж останніх двох десятиріч ХХ ст. популяція виду поступово скорочувалася. Незначне зростання чисельності й розселення птахів за межі Яворівського військового полігону спостерігали у період з 2012 по 2016 рр. Після 2016 р. чисельність популяції різко зменшилася. В останні 3 роки орябка вже не реєструють у більшості місць його колишнього мешкання. Кілька локальних мікрогруповань збереглося лише на території військового полігону. У досліджуваному природному регіоні оселища орябків здебільшого приурочені до молодих лісостанів, які лежать у зонах контакту кількох типів лісорослинних умов. У насадженнях старшого віку для мешкання цих птахів важливою умовою є наявність підросту і підліску. Виділено п'ять основних типів оселищ виду. Найкращі з них – сосново-березові молодяки, що утворилися внаслідок вторинної сукцесії лісу, а також вільхові ліси у долинах річок.

Ключові слова: орябок, оселища, поширення, лісостани, Українське Розточчя, Яворівський військовий полігон

Серед тетерукових птахів орябок є найбільш розповсюдженим і численним видом бореальних лісів Палеарктики. Ареал виду охоплює більшу частину лісової зони – від Кольського півострова і Західних Альп до ріки Коліми, Охотського узбережжя, острова Сахалін і Маньчжурії. Трапляється в Монголії, у північно-східній частині Китаю, на Корейському півострові та на півночі Японії. Мешкає як у рівнинних, так і в гірських лісах [9, 17, 22, 25].

У Російській Федерації зосереджена найбільша кількість орябка, яку донедавна оцінювали в 42,1–65,7 млн особин [15]. У Європейській частині ареалу найбільш численним цей вид є у підзоні південної тайги. Максимальної щільності популяція досягає в мозаїчних стаціях, на межі різних типів лісу, де є ділянки пізніх сукцесійних стадій після вітровалів, добре розвинений підлісок, у деревостані переважають ялина, береза, вільха, а ґрунти достатньо зволожені. В оптимальних умовах щільність населення орябка перед сезоном розмноження може сягати 10–15 пар на 1 км² [3, 13, 17].

В Україні орябок поширений на Поліссі в Карпатах і Розточчі [5, 8, 19], а подекуди на півночі лісостепової зони [18]. У Карпатах на водороздільних хребтах орябок заселяє здебільшого ялинові ліси. На північних схилах його оселища приурочені до змішаних деревостанів вологої ялиново-ялицевої сурамені. На південному мегасхилі *T. bonasia* мешкає у вологих приполонинних бучинах, вологих буково-ялицевих раменах. Трапляється у межах висот 500–1600 м н. р. м. Численніший уздовж рік і потоків [1, 2]. Тяжкіє до пристигаючих і перестійних лісостанів. Сильно реагує на зміну вікової структури лісових насаджень [14]. На Поліссі орябок мешкає у свіжих і вологих дубових суборах, а також у сугрудах із наявністю заростей папороті [2].

У другій половині минулого та на початку теперішнього століття відбулося суттєве скорочення ареалу і чисельності орябка в Західній і Центральній Європі [23, 25, 26]. Ще на початку минулого століття орябок в Україні був достатньо поширеним видом не лише в лісовій, але й у лісостеповій зоні. Упродовж останніх 100 років південна межа його поширення помітно пересунулася на північ. У межах Подільської височини цей вид тетерукових птахів зберігся лише на Розточчі [6, 8, 19].

Згідно з фізико-географічним районуванням України, українська частина Розточчя (Українське Розточчя) належить до Немирівсько-Брюховицького району, Розточко-Опільської горбогірної області, Східноєвропейської рівнини, зони широколистяних лісів, центром якого пролягає Головний Європейський вододіл [12]. Українське Розточчя простягається на 60 км від м. Львова до кордону з Республікою Польща. Даний фізико-географічний район характеризується достатньо високою лісистістю. Землі, вкриті лісовою рослинністю, становлять понад 40 %. Головними лісотвірними породами є сосна звичайна (*Pinus silvestris*), бук лісовий (*Fagus sylvatica*), дуб звичайний (*Quercus robur*), вільха чорна (*Alnus glutinosa*). Похідні лісостани сформовані переважно із берези бородавчастої (*Betula verrucosa*), осики (*Populus tremula*) та граба звичайного (*Carpinus betulus*). Тут беруть свій початок ріки басейнів Чорного і Балтійського морів. Головні з них: Верещиця, Добростанка, Шкло, Завадівка, Біла, Деревенка, Червонець, Фійна тощо.

Мета роботи – дослідити поширення орябка на території Українського Розточчя у минулому і теперішньому століттях, виявити локальні угруповання виду й охарактеризувати основні типи оселищ (стації перебування) цього птаха.

Матеріали та методи

Матеріали з поширення орябка в межах української частини Розточчя зібрані у період з 1985 по 2021 рр. (36 років). У роботі наведено як результати власних польових досліджень, так і спостереження працівників мисливських господарств, лісгосподарських підприємств і природоохоронних установ досліджуваного природного регіону. В основному застосовували маршрутний облік [11], а також стрічковий метод обліку з використанням вабика (голосова імітація) [10, 20]. Проводили реєстрацію слідів життєдіяльності орябків на снігу: відбитки ніг, лунки, екскременти [7, 16, 21]. У більшості випадків цих птахів доводилося виявляти випадково. Здійснювали опис основних оселищ виду. Основну

увагу звертали на структуру насаджень: деревостан, підріст і підлісок, а також на тип лісорослинних умов (едатоп).

Найдетальнішу інформацію про поширення орябка в минулому столітті зібрано упродовж другої половини 1990-х рр. У зазначений період автору статті довелося працювати на посаді мисливствознавця мисливсько-рибальського господарства «Майдан» товариства військових мисливців і рибалок західного регіону України, а пізніше начальником дільниці державного мисливського господарства «Яворівське» державного лісогосподарського об'єднання «Львівліс». Відповідно до повноважень доводилося вести регулярні спостереження та періодичні обліки мисливських звірів і птахів, зокрема, й орябків.

Результати і їхнє обговорення

Ще у другій половині 1980-х років орябок на Розточчі був достатньо поширеним, хоч і нечисленним видом. Цей птах регулярно траплявся навіть в околицях м. Новояворівськ. В окремих лісових масивах у осінній сезон року щільність популяції орябка сягала 20 особин на 10 км². Найбільш розповсюдженим і численним *T. bonasia* був на території Міжнародного центру миротворчості й безпеки, більш відомого як Яворівський військовий полігон (Старицьке і Магерівське військові лісництва). Орябків регулярно реєстрували в окремих урочищах Шклівського і Немирівського лісництв Рава-Руського держлісгоспу, а нерегулярно та рідше – у Страдчівському навчально-виробничому лісокомбінаті (НВЛК) і природному заповіднику «Розточчя».

У 1980-х рр. орябок ще мешкав у лісових масивах ліворуч автодороги Львів – Краковець, на відрізку між смт Івано-Франкове та м. Новояворівськ. Наприклад, у грудні 1986 і січні 1987 рр. цих птахів кілька разів реєстрували в урочищі Мур Великопільського лісництва Страдчівського НВЛК. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. стійке угруповання цього виду збереглося в межах урочищ Курені, Конюшки і Парашка Шклівського лісництва. Так, на площі близько 600 га типових для орябка стацій, з переважанням молодих і середньовікових змішаних насаджень із берези бородавчастої, ялини звичайної (*Picea abies*) і сосни звичайної щорічно наприкінці літа – на початку осені реєстрували 2–4 виводки, а у зимовий і весняний сезони року – поодинокі особини і пари *T. bonasia*. Також неодноразово орябків виявляли в урочищі Ярина, неподалік автобусної зупинки «Лісна». Слід відмітити, що орябки в даному урочищі траплялися навіть у стиглих і перестійних дубових і сосново-дубових лісах із густим підліском ліщини звичайної (*Corulus avellana*).

Однак уже в другій половині 1990-х рр. орябок на території Шклівського лісництва трапляється дедалі рідше і не щороку. Зовсім зникли ці птахи в лісових масивах ліворуч автодороги Львів – Краковець. Проте стійкі, хоч і нечисленні локальні угруповання цього виду зберігалися на території військового полігону. Так, ми регулярно виявляли виводки цих птахів в урочищах Марки, Гарай, Мала Вишенька, Пустельники, Малюшевський ліс, Заїзд, Буракова Нива та біля бліндажа Неделина (рис. 1). Доволі часто орябок траплявся у межиріччі річок Біла та Деревенка. Наприклад, у січні 1997 р. під час комплексних зимових маршрутних обліків дичини в лісових угіддях Магерівського військового лісництва між річками Біла та Деревенка на 5-кілометровому маршруті нами виявлено (обліковано) 9 особин цього виду. Орябки та їхні сліди траплялися майже на кожному кілометрі пройденого маршруту. Імовірно, що на той час у лісових масивах даного межиріччя збереглося найбільш численне угруповання цього виду. Згідно з усними повідомленнями колишнього егеря мисливсько-рибальського господарства «Майдан» І. Ребця, *T. bonasia* неодноразово відмічався ним уздовж русла річки Смердех, неподалік смт Немирів. Наприкінці 1990-х

років орябок ще траплявся в Немирівському лісництві, зокрема, в урочищі Завадівський ліс і неподалік с. Шаварі.

Слід зазначити, що орябок на території військового полігону поширений в основному у смузї лісів, прилеглий до головного тактичного поля і частіше трапляється на ділянках, де в результаті самосіву утворився молодий ліс.

За приблизними оцінками, у другій половині 1990-х років гніздова популяція орябка в Українському Розточчі налічувала 30–40 пар. Чисельність після сезону розмноження коливалася в межах 120–180 особин.

У першому десятиріччі XXI ст. чисельність популяції *T. bonasia* надалі зменшувалася. Орябок фактично зник у Шклівському лісництві. Більше не надходили повідомлення про реєстрацію цих птахів у Немирівському лісництві. Дуже рідко орябка відмічали навіть у тих місцевостях, де донедавна він був відносно звичайним видом.

Проте з 2012 р. відбулося незначне зростання чисельності виду. Орябки почали частіше траплятися на території військового полігону. Їх знову виявлено у Шклівському лісництві (ур. Конюшки). У 2012 р. одну особину цього виду відмічено в урочищі Горбки природного заповідника «Розточчя» (усні повідомлення І. Горбаня). А у вересні 2013 р. у згаданому урочищі ПЗ «Розточчя» нами виявлено зграю із 6 молодих птахів. У жовтні 2014 р. одного орябка бачили в 13 кварталі Янівського природоохоронного науково-дослідного відділення (ПНДВ) Яворівського національного природного парку (НПП). Через кілька днів, імовірно, того самого птаха виявлено у сусідньому – 30 кварталі Майданського лісництва (територія Яворівського НПП, без вилучення у користувачів). У 2014–2016 рр. орябків кілька разів реєстрували в Немирівському лісництві (ур. Завадівський ліс). А у вересні 2016 р. цього птаха виявлено в Лелехівському лісництві (ур. Ярина). Слід відмітити, що у зазначений період зростання популяції виду нових стійких угруповань за межами військового полігону так і не виникло. Птахи з'являлись у нових місцях і через короткий проміжок часу зникали.

Починаючи з 2017 р. популяція орябка в Українському Розточчі різко скоротилася. Птах став дуже рідкісним навіть на території військового полігону. У різних місцевостях, де орябка відмічали доволі часто, – він взагалі зникає.

Спеціальні дослідження з використанням вабика, проведені у весняний і осінній сезони (вересень-жовтень і березень-квітень) 2019–2021 рр. засвідчили, що локальні мікроугруповання орябка збереглися лише в урочищах Гарай, Мала Вишенька, Малюшевський ліс, Пустельники й у районі витоків річок Біла та Деревенка (див. рис. 1). За межами військового полігону цей вид виявлений лише в урочищі Курені Шклівського лісництва. Однак під час подальших неодноразових обстежень лісових масивів цього лісництва орябків більше не виявляли.

За приблизними оцінками, на теперішній час у межах Українського Розточчя збереглося не більше 10–12 гніздових пар орябка, і є велика ймовірність повного зникнення цього виду в регіоні у найближчі роки.

В умовах Розточчя оселища орябків здебільшого приурочені до молодих лісостанів віком 10–30 років із переважанням у складі сосни звичайної, берези бородавчастої, осики, вільхи чорної та ялини європейської. У насадженнях старшого віку важливою умовою для мешкання цього птаха є наявність підросту і підліску, а також захарашених вітровалом ділянок лісу. Території гніздових угруповань орябків, як правило, охоплюють кілька типів лісорослинних умов (едатопів). Найчастіше це зони контакту свіжих, а подекуди сухих суборів із вологими, сирими та мокрими сугрудами. Щодо частоти трапляння особин виду нами виділено п'ять основних типів оселищ (стацій перебування) орябка.

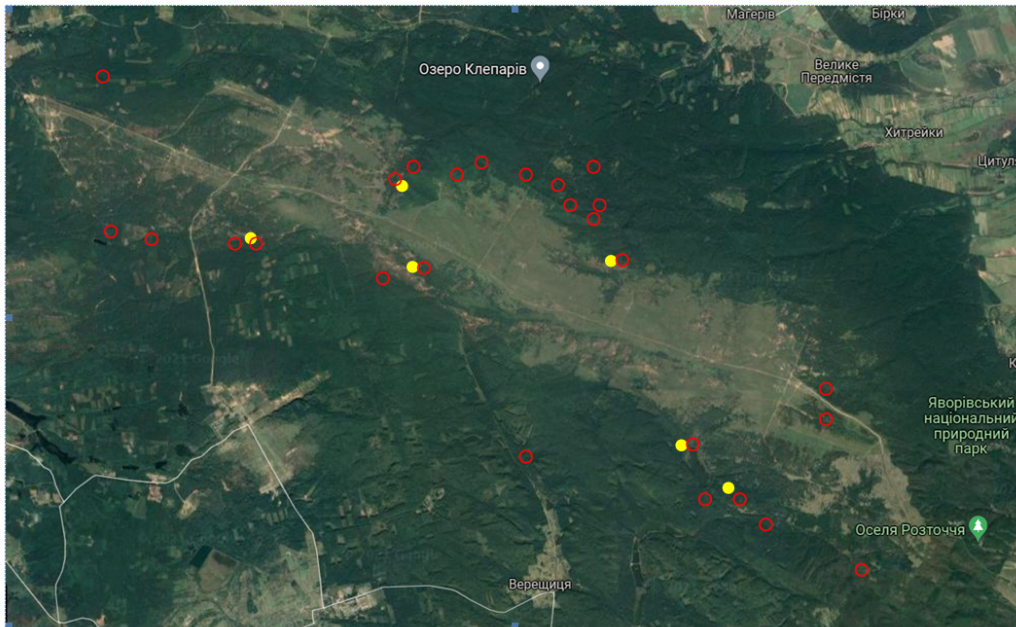

Рис. 1. Поширення орябка на території Яворівського військового полігону наприкінці минулого століття й у теперішньому часі. Червоні кільця – місця реєстрації виду у 1996-1998 рр., жовті кружки – місця реєстрації птахів у 2019-2021 рр.

Оптимальними оселищами цього птаха є молоді змішані лісостани з переважанням у складі сосни і берези, що утворилися внаслідок вторинної сукцесії лісу на тактичних полях військового полігону (рис. 2), особливо якщо такі ліси ростуть уздовж невеликих річок і струмків та на крутих схилах ярів, балок і пагорбів. Також привабливими для орябка є стації другого типу – утворені чорновільховими лісостанами у долинах річок. Третій тип оселищ – середньовікові, пристигаючі та стиглі соснові ліси в суборових типах лісорослинних умов із добре вираженим підростом і підліском з дуба звичайного, горобини звичайної (*Sorbus Aucuparia*), ліщини звичайної, черемхи звичайної (*Prunus padus*), крушини ламкої (*Frangula alnus*) і наявністю чорниці (*Vaccinium myrtillus*). Четвертий тип – молоді насадження (культури) ялини зі значною участю берези. П'ятий – похідні молоді березняки на місцях зрубів із домішкою сосни та ялини. В інших лісостанах орябок трапляється рідко. У 1980-х і на початку 1990-х рр. цих птахів неодноразово виявляли у старих дубових і сосново-дубових лісах з густим підліском ліщини, а також у сосново-букових лісостанах із наявністю підросту ялини звичайної та ялиці білої (*Abies alba*). Останнім часом таке не спостерігається.

За слідами життєдіяльності (відбитки ніг, лунки, екскременти) нам вдалося визначити приблизну площу ділянок постійного мешкання двох пар орябків у зимовий і ранньовесняний період року (грудень-березень). Згідно з проведеними дослідженнями, одна пара орябків постійно мешкала на площі близько 7 га молодих (15–25-річних) сосново-осиково-березових насаджень із домішкою ялини. Зимова ділянка іншої пари охоплювала близько 10 га середньовікових заплавних вільшаників і сосняків на терасах.

У теплий період року виводки орябків досить часто трапляються вздовж узлісь, на окраїнах заростаючих зрубів і боліт, на ділянках лісу зі значною кількістю галявин і прогалин

(вікон). У другій половині літа ці птахи відмічені на лісових дорогах із піщаним ґрунтом і крутими схилами узбіч (дороги в ярах). Це навіть дало підстави деяким дослідникам вважати, що зменшення площ земель із відкритим піщаним ґрунтом, зокрема, дюн і схилів ґрунтових доріг, є головним лімітуючим фактором популяції орябка в Українському Розточчі [4, 8]. Ці автори зазначають, що піщані дюни на Розточчі є відносно рідкісними та що значна їхня кількість зникла в результаті заростання деревно-чагарниковою рослинністю і травою. Тому збереження гніздової популяції орябка в найближчому майбутньому пов'язане зі збереженням піщаних дюн.

Рис. 2. Типи оселищ орябка в Українському Розточчі стосовно частоти трапляння птахів за весь період досліджень, %

На нашу думку, таке твердження є перебільшеним, оскільки в результаті інтенсифікації військових навчань і лісозаготівель площа мінералізованих, із відкритим піщаним ґрунтом земель на Розточчі не зменшилася, а, навпаки, з кожним роком збільшується. Та й для такого невеликого птаха як орябок завжди знайдеться місце для пурхалища чи поповнення шлунку гастролітами майже в кожному лісовому масиві, особливо там, де ведуть рубки лісу, де створюють мінералізовані протипожежні смуги, де під час садіння лісових культур на зрубках утворюються борозни з відкритим піщаним ґрунтом, де лісовозний транспорт розбиває дороги. До того ж горбистий рельєф регіону сприяє виникненню зсувів ґрунту на крутих схилах і на узбіччях доріг.

Лімітуючих факторів, скоріш за все, є декілька. Головні з них – це потепління клімату, високий фактор неспокою та збільшення чисельності деяких хижаків.

Наприклад, унаслідок змін клімату зими стали теплішими з нестійкою погодою – морозні періоди чергуються з відлигами й ожеледями. У результаті відбувається обледеніння гілок дерев і чагарників, зокрема, бруньок і сережок, а на снігу виникає тверда кірка, що призводить до загибелі цих птахів від голоду й від крижаних «пасток» на поверхні снігу [9, 22].

Із початком російсько-української війни на Яворівському військовому полігоні значно інтенсифікувалися військові навчання, що створило надто високий фактор неспокою

якраз у головних стаціях перебування орябка, які містяться в прилеглий до тактичного поля смузі лісів. У результаті військових навчань ці ліси досить часто займають під тренування.

У ХХІ ст. помітно зросла чисельність куниці лісової (*Martes martes*) і лисиці рудої (*Vulpes vulpes*), що також певною мірою негативно вплинуло на стан мікропопуляції орябка в регіоні. Слід зазначити, що у 1980-х рр. куниця лісова була досить нечисленним видом на Розточчі, кількість лисиці також не сягала високого рівня, оскільки заради хутра на цих звірів інтенсивно полювали.

Крім цього, важливо зазначити, що Розточчя є найпівденнішим регіоном поширення орябка в межах Східно-Європейської рівнини. Через відсутність коридорів суцільного лісу між Карпатами і Поліссям розточанська мікропопуляція цього виду фактично є ізольованою. Про важливість коридорів для виживання орябка у відокремлених і відносно невеликих лісових масивах пишуть і деякі польські дослідники [24].

Офіційного полювання на орябка в мисливських господарствах регіону з 1960-х рр. ніколи не проводили, хоч у 1990-х рр. були поодинокі випадки нелегального відстрілу цих птахів мисливцями під час полювання на копитних і хутрових звірів, проте це не могло вплинути на загальний стан популяції виду.

Підсумовуючи, робимо висновки, що у 1980-х рр. орябок в Українському Розточчі був досить поширеним, а місцями – і звичайним лісовим птахом. Упродовж двох останніх десятиріч ХХ ст. популяція виду поступово скорочувалася. Незначний ріст чисельності й розселення птахів за межі Яворівського військового полігону спостерігали у період з 2012 по 2016 рр. Після 2016 р. популяція різко скоротилася. Останніми роками орябка вже не реєстрували у більшості місць колишнього мешкання. Кілька локальних мікрогруповань збереглося лише на території військового полігону. У досліджуваному природному регіоні оселища орябків здебільшого приурочені до молодих лісостанів у зонах контакту свіжих суборів із вологими, сирими та мокрими сугрудами. У насадженнях старшого віку для мешкання цих птахів важливою умовою є наявність підросту і підліску. Виділено п'ять основних типів оселищ виду. Найкращі з них – сосново-березові молодняки, що утворилися внаслідок вторинної сукцесії лісу, а також вільшаники у долинах річок.

Висловлюю щире вдячність за надані усні матеріали спостережень колишньому егерю мисливсько-рибальського господарства «Майдан» Іванові Ребцю, колишньому егерю державного мисливського господарства «Яворівське» Андрієві Музиці, колишньому лісничому Майданського лісництва Старицького військового лісгоспу Богданові Лукашуку, начальникові відділу служби державної охорони природно-заповідного фонду Яворівського національного природного парку Сергієві Погорілку, а також колишньому науковому співробітникові природного заповідника «Розточчя» к. б. н. Ігореві Горбаню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондаренко В. Д., Гузій А. І. Поширення і чисельність орябка в Українських Карпатах // Орнітофауна західних областей України та проблеми її охорони. Луцьк, 1990. С. 88–90.
2. Бондаренко В. Д., Делеган І. В., Татарінов К. А. та ін. Мисливствознавство: навч. посіб. К.: РНМК ВО, 1993. 200 с.
3. Бычков В. П. Численность, распространение и добыча куриных птиц на территории Беларуси // Современные проблемы природопользования, охотоведения и звероводства: материалы междунар. конф., посвящ. 85-летию ВНИИОЗ (Киров, 22–25 мая 2007 г.). Киров: ГНУ ВНИИОЗ, 2007. С. 62.

4. Горбань І. М., Дзизюк О. І. Курині птахи Українського Розточчя та їх застосування у індикації стану природних ландшафтів // Сучасні проблеми біології, екології та хімії: збірка матеріалів Міжнар. конф., присв. 20-річчю біол. ф-ту ЗНУ (29 березня – 1 квітня 2002 р.). Ч. 2. Запоріжжя, 2007. С. 385–388.
5. Горбань І. М. Фауна птахів та ссавців заповідника «Розточчя» // Наук. вісн. НЛТУ України. Природничі дослідження на Розточчі. 2010. Вип. 20(16). С. 224–230.
6. Гузій А. І. Фауна і населення хребетних західного регіону України. Т. 1. Розточчя. К.: Либідь, 1997. 148 с.
7. Гудков В. М. Следы зверей и птиц: энциклопед. справочник-определитель. М.: Вече, 2007. 592 с.
8. Дзизюк О. І., Горбань І. М. Стан популяції куриних птахів (GALLIFORMES) на Українському Розточчі та перспективи їх використання в мисливському господарстві: навч. посіб. К.: ПРООН в Україні, 2009. С. 61–65.
9. Колосов А. М., Лавров Н. П., Михеев А. В. Биология промыслово-охотничьих птиц СССР: учеб. пособ. М.: Высшая школа, 1983. 311 с.
10. Кратюк О. Л. Методи кількісного обліку борових птахів // Наук. вісн. УДЛТУ. 2002. Вип. 12(8). С. 62–65.
11. Кузякин В. А. Охотничья таксация. М.: Лесная пром-сть, 1979. 197 с.
12. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України. К.: Знання, 2006. 512 с.
13. Потапов Р. Л., Павлова Е. А. Рябчик *Bonasa bonasia* в Ленинградской области // Русский орнитол. журнал. 2009. Т. 18. Экспресс-вып. 473. С. 491–500.
14. Потіш Л. А., Потіш А. Л. Динаміка чисельності та стан ресурсів куроподібних у Закарпатській області // Наук. вісн. НЛТУ України. Львів, 2016. Вип. 26(8). С. 61–66.
15. Пиминов В. Н., Стрельников Д. П. Ресурсы лесных тетеревиных птиц в России и их динамика // Тренды современной динамики и экологии лесных тетеревиных птиц Евразии: материалы Междунар. науч. конф., посвящ. 100-летию заповедной системы России (г. Советский, ХМАО-Югра, Россия 26–29 сентября 2017 г.). Екатеринбург: Изд-во Уральск. ун-та, 2018. С. 112–115.
16. Романов А. Н., Гайдар А. А., Агафонов В. А. Боровая дичь // Охота на дичь: биологические основы промысла. М.: Лесная пром-сть, 1976. С. 73–121.
17. Черкас Н. Д. Динамика численности и основные факторы, вызывающие сокращение численности рябчика (*Bonasa bonasia* L., 1758) в Беловежской пушце // Вестн. Моск. гос. ун-та леса – Лесной вестн. 2006. № 1 (43). С. 41–46.
18. Червона книга України. Тваринний світ. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 600 с.
19. Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Птахи фауни України: польовий визначник. К.: Укр. т-во охорони птахів, 2002. 416 с.
20. Фетисов С. А. Маршрутный учет рябчика *Tetrastes bonasia* с манком // Русский орнитол. журнал. 2008. Т. 17. Экспресс-вып. 441. С. 1421–1428.
21. Формозов А. Н. Спутник следопыта. М.: Изд-во МГУ, 1989. 302 с.
22. Формозов А. Н. Снежный покров в жизни млекопитающих и птиц. М.: Изд-во МГУ, 1990. 286 с.
23. Bergmann H.-H., Klaus S., Müller F. et al. Die Haselhühner. *Bonasa bonasia*. Die Neue Brehm-Bücherei, Magdeburg, Germany. 1996. 278 p.
24. Kajtoch L., Zmihorski M., Bonczar Z. Hazel Grouse occurrence in fragmented forests: habitat quantity and configuration is more important than quality // Eur. J. Forest Res. 2012. Vol. 131. P. 1783–1795.

25. Klaus S., Ludwig T. Long-Term Trends of Hazel Grouse (*Tetrastes bonasia*) in the Bohemian Forest (Sumava), Czech Republic, 1972–2019 // *Birds*. 2021. Vol. 2. P. 127–137.
26. Keller V., Herrando S., Vorisek P. et al. European Breeding Bird Atlas 2: Distribution, Abundance and Change. European Bird Census Council & Lynx Edicions, Barcelona. 2020. 967 p.

Стаття надійшла до редакції 28.10.21

доопрацьована 22.11.21

прийнята до друку 23.11.21

DISTRIBUTION OF HAZEL GROUSE (*TETRASTES BONASIA* L.) IN UKRAINIAN ROZTOCHYA AT THE END OF XX AND XXI CENTURIES

S. Stelmakh

Yavorivskyi National Nature Park

23, Zelena St., smt Ivano-Frankovo, Yavoriv district, Lviv region 81070, Ukraine

e-mail: stelsm68@gmail.com

Materials on the distribution of hazel grouse within the Ukrainian part of Roztochya were collected in the period from 1985 to 2021 (36 years). The article presents the results of own field research, as well as the results of surveys of hunting and forestry workers of the studied natural region. The route accounting method and the route tape method using bait were mainly used. Traces of hazel grouse in the snow are recorded. A description of the main habitats of the species is given. Most attention was paid to the structure of the stand, undergrowth, as well as the type of conditions of forest vegetation. Already in the second half of the 1980 hazel grouse in the Ukrainian part of Roztochya was quite common, although not numerous. This species was regularly found on the outskirts of Novoyavorivsk, inhabiting the forest on the left side of the highway Lviv - Krakovets, between the village of Ivano-Frankovo and Novoyavorivsk. This species is the most common and numerous on the territory of the Yavoriv military training ground (Starytske and Magerivske military forestry). Hazel grouse is regularly found in some areas of Shklivske and Nemyrivske forestry of the Rava-Ruske state forestry. Less often, the bird were seen in Stradchevsky training and production forestry and Roztochya Reserve. A slight increase in the number and settlement of birds outside the Yavoriv military range was observed in the period – from 2012 to 2016. After 2016, the population declined sharply. Over the past 3 years, grouse are no longer registered in most former habitats. Recently, these birds have ceased to be recorded in most of their former habitats. Several local microgroups have survived only in the forest adjacent to the tactical field of the military training ground. In the studied natural region, the habitats of these birds are mainly limited to young plantations, which are in contact zones of several types of forest growing conditions. In old forests, the presence of undergrowth is important condition of the habitat of these birds. There are five main types of habitat for this species. The best of them are pine-birch young stands formed as a result of a secondary succession of forests, as well as alder forests in river valleys.

Keywords: hazel grouse, habitats, distribution, forest plantations, Ukrainian Roztochya, Yavoriv military training ground